

ЕДНО ПЪТУВАНЕ НА ЕРУСАЛИМСКИЯ ПАТРИАРХ ХРИСАНТИЙ НОТАРА (1707 — 1731) В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ ОТ 1720 ГОДИНА

(Π.Στάθη. Το ανέκδοτο οδοιπορικό του Χρισάνθου Νοταρά. Αθήνα, 1984)

Иван Тютюнджиев
Теодора Драгостинова

Едни от най-ценните извори за историята на българските земи от XV — XIX в. са описанията на чуждите пътешественици. В своите дневници, пътни бележки, лична и официална кореспонденция (доклади, отчети и пр.) те регистрират различни моменти от обществено-политическия и културен живот на българите през периода на турското владичество. Посредством техните впечатления Европа попълва своята информация за народите от югоизточната част на континента, които са включени в рамките на Османската империя и по същество остават изолирани или встрани от общеевропейските икономически и културни процеси и явления. Хората, преминали през нашите земи, са с различна етническа, социална и политическа принадлежност, с различна религиозна ориентация. В техните описания понякога върху едни и същи събития се дават различни оценки, или се поставят различни акценти. Ето защо съвкупността от тях отразява в най-голяма степен адекватно картината на народния живот през XV — XIX век.

Българската историческа наука издаде цяла поредица пътеписи на чужди автори, преминали през нашите земи (руски, английски, френски, испански и пр.). Сред тях неоправдано отсъстват описанията на гръцките автори. С изключение на някои отделни публикации, липсва цялостно систематично представяне на гръцкоезичните пътешественици. Една полезна работа в тази насока би било проучването на архивохранилищата на гръцки документи (Цариград, Ерусалим, Атон, Париж, фондовете на библиотеките в Русия, Украйна, както и тези на Националната библиотека в Атина), които съдържат десетки ръкописи с богата информация за България през XV — XIX век. Доказателство за това е и публикуваната преди десетина години книга на Пинелопи Стати, посветена на един неиздаден ръкопис на ерусалимския патриарх Хрисантий Нотара. Наред с интересните сведения за България от началото на XVIII в., автографът на Хрисантий Нотара, както и сходните с него описания на таксидиоти, повдигат въпросите за връзките на България с православния свят, за българското присъствие в Светите места, въпроси, които чакат своите изследователи.

Както е известно, сред първостепенните задължения на Иерусалимските патриарси е грижата за икономическото обезпечаване на Патриаршията, за-

доволяване нуждите на Свети гроб и поддържане на култа в Светите места. Всички тези огромни разходи патриарсите можели да покрият единствено благодарение даренията на вярващите. Именно под този предлог, "събирането на помощи" става обичайна практика през цялото турско робство. С подобна практика си служели не само божигробските монаси, но и тези от Синай, Света гора, а така също и Вселенската Константинополска патриаршия, която вменявала в дълг на митрополитите подкрепата на подобни начинания. "Пътуващите монаси" са обичайна гледка за епохата. Те обикновено биват натоварени да събират подаяния в дадена област като маршрутът, който следват, и селищата, които посещават, са точно определени. Тези предварително програмирани пътувания се наричат "таксидон" и сред най-известните са тези по Черноморието, Босна и Карамания. Таксидиотът е снабден с патриаршеско писмо до митрополита на епархията, към която се е насочил, като всички помощи, които получава, се вписват в специална "счетоводна книга" и по-късно сметките се предават на патриаршеския наместник в Иерусалим.

Пътеписът на Хрисантий Нотара има подобен характер, като в него се отбелязват имената на вярващите, сумата, която даряват, и причината за дарението. Хрисантий обаче отбелязва и местата, където отсяда, разстоянията между различните конаци, наместниците на Свети гроб, урните, в които вярващите пускат парите, и най-вече подробния маршрут, който следва и извършените разходи. Фактът, че ръкописът е собственоръчно написан от Хрисантий Нотара и съдържа много и разнообразни сведения за България, го прави изключително интересен книжовен паметник за онази епоха.

Пътуването на Хрисантий Нотара обхваща периода от 1720 до 1726 година и се извършва на три етапа на различни територии в Европа и Мала Азия. Пребиваването на патриарха в българските земи включва времето от януари до юли на 1720 година. Конкретните причини за визитата на Хрисантий Нотара са свързани с икономическите проблеми на Божии гроб през 20-те години на XVIII в. Тогава именно се разгарят борбите между православни и латини за надмощие в Светите места. В периода 1709 — 1711 г. Иерусалимският патриарх изпраща много писма до Вселенския патриарх и до някои митрополити в българските земи с молба за помощ за икономическо и правно осигуряване на Божии гроб. По-късно, през 1718 г. Хрисантий Нотара започва една мащабна работа, изискваща много средства по възстановяването на храма "Св. Възкресение" в Иерусалим. В хода на ремонта през януари 1720 г. патриархът тръгва от Одрин за българските земи.

От Одрин, където има метох на Божии гроб, след 38-часово пътуване заедно с придружителите си той пристига във Филипопол (Пловдив) и остава там до 31 март същата година. Тридесет и осемте часа на пътуването са разделени на пет, колкото е броят на конаците, т. е. междинните спирки между двата града.

Данните, които ни дава патриархът за Пловдив през 1720 година, се отнасят главно до енориите, църквите и еснафите. Той е вписал по категории имената на вярващите, които предоставят пари за Божии гроб. Така можем да

преброим еснафите, които съществуват в града през 1720 г. На първо място това е еснафът на абаджиите, последван от тези на катранджиите, кожухарите, шапкарите, златарите, хлебарите, месарите, обушарите, бакалите, бояджиите, шивачите, казанджиите, мелничарите, продавачите на платове, продавачите на дърва, лозарите. Освен имената на членовете на различни еснафи са вписани и други категории вярващи, като "практикуващи извън еснафа", "жени" и "свещеници и духовници на Филипопол". Освен тях се среща регистриране на имена с указание: "40 малки", без да се отбелязва колко. Имената са едно до друго, без да се посочва професията или произходът, вписани са единствено кръщелните данни. Прави впечатление, че имената на регистрираните вярващи, оказали помощ, не са много. Това може да се изтъкува като указание за насищане, тъй като пътуванията за събиране на средства в тази област, която се смята за богата, са били твърде чести. В Пловдив патриархът живее в къщата на наместника на Свети гроб. Хрисантий изброява и енориите на тогавашния Пловдив: митрополитската, на св. Константин, на св. Неделя, на св. Димитър и на св. Богородица. В митрополитската енория е отбелязан храмът на св. Марина, споменат и от Герлах, който минава по тези места през 1578 г. Двете църкви — на св. Константин и св. Неделя са от XVI в. За храма на св. Димитър е известно, че съществува от преди 1578 г. и че е църква на абаджийския еснаф от неговото учредяване през 1685 г. Църквата на св. Богородица се споменава също от Герлах и е вероятно най-старата в Пловдив.

След близо тримесечен престой в Пловдив, Хрисантий прави обиколка из околните селища. В Дереджикьой, извън Пловдив, свещеници искат индулгенция от него. Патриархът отбелязва: "... и поискаха индулгенции и им ги дадохме". В Пазарджик престоят е от двадесет дни. Хрисантий отсяда в къщата на митрополита. Както личи от бележките на патриарха, и тук еснафите са организирани по подобие на сдруженията във Пловдив. Изброяват се следните рufeти и професии: кафтанджии, обушари, кожухари, терзии, абаджии, калфи на абаджиите, оръжейници, градинари, бакали, кръчмари, казанджии, колари, мутафчии, бозаджии, дялгери, златари и др. Докато пребивава в Пазарджик, патриархът събира подаяния от най-богатите жители. Отбелязан е и приносът на съседните села: Белово, Сести ена, Пъстра, Аладжилар, Брацигово, Калугерово и др. В тези села били поставени кутии (урни) за материална подкрепа на Свети гроб и съдържанието им е грижливо описано в книгата.

На 5 април 1720 г. Хрисантий пристига в Станимака (Асеновград), който "отстои на 6 часа от Филипопол", и се настанява в къщата на "кир Панайот, син на иконома". Представени са енориите на града: "първата на св. Георги на метоха на Бачковския манастир, втората на св. Марина, третата на Богородица и четвъртата на св. Никола". В Станимака патриархът остава до 13 май и събира помощи както от града, така и от околните села: Куклена, Водена, Караджи, Арбанаско село, Тахтали където поставя урни. Страстната седмица прекарва в Бачковския манастир и изнася великденската служба. П.

Стати привежда известия, според които по време на престоя на Хрисантий в манастира през 1720 г. патриархът се погрижил да бъде изработен препис от Типика на манастира, съставен от Григорий Бакурияни.

От Станимака Хрисантий потегля на 13 май за Силимно (Сливен), където в продължение на 14 дни събира дрехи. От тях една част изпраща на монасите в Ерусалим, а друга нарежда да бъдат продадени в Одрин. Отново събира помощи и ги вписва в книгата. Отбелязва една църква св. Димитър и нейният "екзарх хаджи Курти".

На 27 май Хрисантий потегля от Сливен и за един ден (28 май 1720 г.) пристига в Ески Загара (Стара Загора). И тук той отбелязва енориите и заслужава да се обърне внимание, че те съответствуват не на църквите, а на махалите. Записани са имената на следните местности: Аркадже, Мадалджин, Имарет, Ходжа, Бешинташ и Химетфаки.

На 7 юни 1720 г. Хрисантий отива в Ямбол, където регистрира две енории: на св. Георги и на св. Троица. Патриархът прави едно кратко географско описание на града. Споменават се данни за река Тунджа, както и разстоянията до съседните селища: 4 часа до Сливен, 18 часа до Одрин и 13 часа до Стара Загора. Уточнени са местата, заселени с християни. В града Хрисантий остава до края на юни 1720 г. и след това потегля за Константинопол. Това е краят на неговото пътуване в България, описано в този пътепис. Хрисантий Нотара е имал и други посещения в българските земи (от 1684 и 1687 г.), но за тях научаваме от неговата кореспонденция, без да са запазени други бележки.

Ако резюмираме придвижването на патриарха в нашите територии, се очертава следният маршрут: Адрианопол (Одрин), Филипопол (Пловдив), Пазарджик, Станимака (Асеновград), Силимно (Сливен), Стара Загора, Ямбол, Константинопол. Отбелязани са разстоянията между градовете в часове. Тези бележки са съпоставими с аналогичните на таксидиотите от XVIII век и тези на печатните пътеводители на XIX век. Като цяло, описанието на Хрисантий Нотара съдържа ценна и многопосочна информация за българските земи от началото на XVIII век. Правят впечатление богатите помощи, които се събират от един сравнително неголям регион на Южна България. Това доказва икономическия просперитет на българската нация през XVIII в. и нейното стабилно стопанско положение. Освен многото и богати дарове, трябва да се отбележи и развитието на еснафите в Тракия, където наред с големия и влиятелен кожухарски еснаф съществуват и ред други сдружения. Хрисантий Нотара вписва занаята на всеки дарител заедно с името му. Тези професионални характеристики с течение на времето се превръщат в епоними. Напр. Атанас Сапунджията, Константин Кожара и др. А това дава възможност да се възстанови целият търговско-занаятчийски спектър на описаните от Нотара български области. От друга страна, вписването на имената на всички дарители на Божи гроб улеснява демографските и ономастични проучвания. Подавяващото мнозинство от имената са чисто български: Стоян, Велко, Минчо, Нено, Недялко, Стойчо, Вельо, Цвятко, Йончо, Петко и мн. др., а това

доказва несъмненият български етнически състав на описаните селища и доминиращата роля на българският етнос дори в градовете със смесено население. Разбира се, не липсват и имена от християнския именник като Константин Хризовберг, Мавроидис, Приам и др., но те са значително по-малко и се срещат главно в Пловдив, докато в други селища почти липсват. Във всеки случай тезата на П. Стаси, че зад българските имена се крият елинизирани българи, не може да бъде подкрепена с конкретния материал от пътеписа.

Бележките на Хрисантий Нотара съдържат още данни за различни видове монетна циркулация в Османската империя и българските земи през XVIII в., за ролята на евреите в монетното обръщение и като цяло за икономическото развитие на южнобългарските градове в състава на османската държава. Ценни са и неговите сведения за описаните църкви и манастири, особено за някои храмове, недостигнали до нас и свидетелстващи за богат духовен живот.

Книгата на Пинелопи Стати, представяща ръкописа на ерусалимския патриарх Хрисантий Нотара, е от несъмнена полза за изучаване историята на българските земи през осемнадесетото столетие и доказва необходимостта от публикуването на всички известни и достъпни ръкописи от архивите на европейските държави, свързани с тази епоха.